

ВІДГУК

офіційного опонента доктора економічних наук, професора
Сущенко Олени Анатоліївни
на дисертаційну роботу Ковалю Олександра Дмитровича
на тему «Розвиток туризму в соціально-економічній системі гірських
територій України»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 051 – Економіка

Актуальність теми дослідження та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами

Своєчасність та високий ступінь актуальності дисертаційної роботи Ковалю Олександра Дмитровича визначаються критичною необхідністю подолання структурних деформацій у господарському комплексі гірських регіонів України. Сучасний стан економіки Карпатського регіону ускладнений демографічним виснаженням, міграційними викликами, порушенням традиційних господарських зв'язків і наслідками воєнного стану. У цих умовах класичні підходи до забезпечення життєдіяльності гірських спільнот, орієнтовані виключно на ресурсні чи сировинні галузі, вичерпали свій потенціал і не спроможні гарантувати соціально-економічну самодостатність і безпеку територій. Вимоги сьогодення диктують потребу докорінного перегляду стратегій просторового розвитку.

Загальнодержавного значення набуває пошук універсальних і водночас адаптивних інструментів, здатних активізувати внутрішній потенціал територіальних громад. Особливе місце серед таких драйверів належить туристичному сектору, який у рамках дисертації розглядається не просто як окремий вид діяльності, а як інтегральна складова соціально-економічної системи, спроможна виконувати реабілітаційну, ресурсну та консолідуючу функції в умовах посткризового відновлення.

Теоретичне обґрунтування концепції гуманітарно-економічного коридору та гнучких механізмів управління туризмом створює підґрунтя для зміцнення інноваційної резистентності гірських територій у контексті децентралізації та євроінтеграційного курсу України.

Проблематика наукового дослідження тісно пов'язана із виконанням науково-дослідних робіт ВНЗ «Національна академія управління», а саме:

- «Зелене» зростання та циркулярна економіка: українські перспективи післявоєнного відновлення (державний реєстраційний номер 0122U202055, термін 12.2022-11.2024), де автором запропоновано розробку функціонально-системної характеристики «гуманітарно-економічного коридору туризму», яка

інтегрує економічний, інституційний, гуманітарний, реабілітаційний, екологічний, культурно-антропологічний та безпековий блоки в єдину стратегію розвитку туризму в соціально-економічній системі України;

- Моделі цифровізації та інноваційного зростання економіки України в умовах глобальної конкуренції (державний реєстраційний номер 0126U002558, термін 03.2026-03.2030), у якій автором обґрунтовано доцільність інтеграції в модель «тактичного розвитку туризму гірських територій» цифрових інструментів (зокрема, QR-паспортів туристичних атракцій, маршрутів) для систематизації недооцінених ресурсів громад та створення доказової бази для прийняття управлінських рішень.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій дисертаційної роботи

Високий ступінь обґрунтованості сформульованих у дисертації наукових положень, висновків та практичних рекомендацій забезпечується глибоким теоретико-методологічним підґрунтям, критичним опрацюванням фундаментальних праць вітчизняних і закордонних учених у сфері регіональної економіки та туристичного менеджменту, а також послідовною логікою побудови наукового пошуку.

Автор доцільно поєднав загальнонаукові та спеціальні методи аналізу, що дозволило комплексно дослідити розвиток туризму як складної соціально-економічної системи гірських територій. Зокрема, застосування системного, функціонального та просторового підходів дало змогу авторській думці вийти за межі традиційного бачення галузі й обґрунтувати новий концептуальний базис гуманітарно-економічного коридору туризму.

Достовірність отриманих у роботі результатів підтверджується репрезентативною та надійною інформаційно-статистичною базою. Дослідження спирається на офіційні дані Державної служби статистики України, нормативно-правові акти, звітність обласних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, а також на актуальну динаміку надходжень туристичного збору за 2021–2025 роки.

Особливої методичної цінності та емпіричної переконливості праці надає залучення первинних даних, отриманих здобувачем через авторське анкетування стейкхолдерів гірських громад Закарпатської області.

Використання методів математичного моделювання, інтегрального оцінювання, класифікації та матричного аналізу дозволило мінімізувати суб'єктивність висновків і забезпечити їхню коректність.

Наукові положення та розроблені методичні інструменти, такі як «Фільтр пріоритетності», «Квадрант стратегічної селекції», модель «тактичного розвитку» (Tactical Ruralism) та концептуалізація «преміального обмеження»,

мають чітко виражену методичну строгість і внутрішню логічну узгодженість. Вони логічно випливають із проведеного аналізу обмежень і ресурсного потенціалу гірських спільнот та розв'язують конкретні прикладні завдання щодо диверсифікації місцевої економіки й підвищення її інноваційної резистентності в умовах воєнних і посткризових трансформацій.

Прикладна цінність та коректність рекомендацій підтверджуються їхньою успішною апробацією в діяльності профільних державних органів і регіональних інституцій, зокрема Управління туризму та курортів Закарпатської ОВА, Асоціації органів місцевого самоврядування «ТеРА», Колочавської та Богданської сільських рад, а також у міжнародній освітній практиці (The Grassroots Institute). Публікація ключових результатів у 15 наукових працях, у тому числі у виданні, включеному до НМБД Scopus, засвідчує наукову зрілість здобувача та якість отриманих ним результатів.

Наукова новизна положень дисертації, які отримані особисто здобувачем

Дисертаційна робота, що розглядається, є складною і багатоаспектною. Автор обґрунтовано приділив увагу і достатньо глибоко дослідив питання напрямів розвитку туризму в соціально-економічній системі гірських територій України.

Основні наукові результати дисертаційної роботи, що визначають її наукову новизну, полягають у наступному:

вперше:

- обґрунтовано введення поняття «гуманітарно-економічний коридор туризму» як територіально-просторової системи взаємопов'язаних регіонів (депресивних, транзитних і приймаючих), у межах якої туристична діяльність передбачає перерозподіл фінансових, людських і соціальних ресурсів, сприяє відновленню територій, підтримці місцевих громад та поліпшенню економічної стійкості в умовах воєнних і посткризових трансформацій. Розробка функціонально-системної характеристики зазначеного коридору інтегрує економічний, інституційний, гуманітарний, реабілітаційний, екологічний, культурно-антропологічний та безпековий блоки в єдину стратегію управління;

удосконалено:

- систему оцінювання розвитку туризму для територіальних громад гірських регіонів, яка інтегрує п'ять міждисциплінарних груп показників: економічні, соціокультурні, інфраструктурні, природно-екологічні та інноваційні. На відміну від існуючих, дана система оцінювання враховує специфічні географічні, транспортні та демографічні обмеження гірських регіонів, а також виклики воєнного часу, що дозволяє здійснювати ефективний моніторинг навіть в умовах фрагментарності або обмеженості офіційної державної статистики. Прикладне

значення результатів полягає у створенні практичного інструментарію, що надає змогу територіальним громадам обґрунтовувати інвестиційну привабливість туристичних проєктів та формувати стратегічні рішення на основі поєднання офіційних даних, анкетування та локальної аналітики;

- комплексну методологію стратегічного планування розвитку туризму на гірських територіях, що інтегрує економічні, екологічні та інституційні інструменти управління в єдину систему прийняття рішень. На відміну від існуючих підходів науково обґрунтовано використання 1) «фільтра пріоритетності» - багатокритеріальної методики оцінювання, яка дозволяє об'єктивно відбирати найефективніші стратегічні напрями розвитку, мінімізуючи ризики прийняття рішень, орієнтованих виключно на короткострокову вигоду; 2) економічної моделі «Квадрант стратегічної селекції» - яка класифікує гірські громади за рівнем їхнього природного потенціалу та готовністю стейкхолдерів, що дозволяє диференціювати управлінські стратегії та пріоритети інвестування для кожного типу території; 3) концепцію «Преміального обмеження» - що трансформує екологічні заборони (статус об'єктів природно-заповідного фонду) на конкурентну перевагу через створення ексклюзивних високовартісних туристичних продуктів. Запропонований підхід, на відміну від існуючих, дозволяє комплексно оцінювати здатність туристичних дестинацій до адаптації та впровадження нових технологій;

- модель «тактичного розвитку туризму гірських територій» (на засадах концепції «тактичний урбанізм» (Tactical Ruralism)), яка на відміну від існуючих моделей трансформує підхід до управління галуззю від капіталомістких довгострокових проєктів до системи гнучких, інклюзивних інтервенцій швидкого реагування («quick wins»). Автором обґрунтовано доцільність інтеграції в цю модель цифрових інструментів (зокрема, QR-паспортів туристичних атракцій, маршрутів тощо) для подальшої систематизації недооцінених ресурсів територіальних громад гірських територій та створення доказової бази для прийняття управлінських рішень;

набуло подальшого розвитку:

- теоретичне узагальнення побудови матриці взаємодії компонентів соціально-економічної системи гірських територій з туристичною складовою. Цей інструмент систематизує багатофакторні зв'язки між економічними суб'єктами, соціокультурними елементами, інфраструктурою та екологічними показниками, дозволяючи ідентифікувати точки перетину та наслідки управлінських рішень для сталого розвитку гірських територій. Прикладне значення отриманого результату полягає у можливості використання запропонованої матриці як методологічного підґрунтя для розробки комплексних регіональних стратегій розвитку з урахуванням мінімізації ризиків та ефективнішого управління туристичними потоками в умовах обмежених

ресурсів гірських територій;

- комплексний підхід до оцінювання розвитку туризму, систематизований у вигляді матриці показників, яка інтегрує вісім ключових підходів: глобально-системний, мікроекономічний, соціально-економічний, поведінково-антропологічний, екологічно-стійкий, цифровий, регуляторно-інституційний та безпековий. Особливістю підходу є забезпечення багатовимірної діагностики туристичного сектору, що дозволяє враховувати не лише традиційні економічні показники, а й такі специфічні, зокрема: рівень автентичності, вплив штучного інтелекту та рівень безпекових ризиків. Прикладне значення отриманого результату полягає у створенні універсального методологічного інструментарію, який дозволяє органам управління та суб'єктам господарювання здійснювати обґрунтований моніторинг туристичних дестинацій, зокрема гірських територій. Розроблена методика дає змогу не лише оцінювати поточний стан розвитку туризму, а й прогнозувати тенденції його розвитку та формувати стратегічні рішення щодо підвищення конкурентоспроможності регіону в умовах динамічних зовнішніх викликів;

- науково-методичний підхід до оцінювання туристичного потенціалу гірських територіальних громад в умовах обмеженості офіційної статистичної інформації. На відміну від існуючих, інтегрована система моніторингу базується на поєднанні кількісних і якісних даних, отриманих у результаті структурованого анкетування представників місцевих стейкхолдерів. Цей підхід дозволяє ідентифікувати приховані дисбаланси розвитку, зокрема розрив між високим природно-ресурсним потенціалом громад і низьким рівнем інституційної, інфраструктурної та інноваційної спроможності. Запропонований підхід надає територіальним громадам практичний інструментарій для стратегічного планування, що дозволяє обґрунтовувати інвестиційні рішення та залучати грантові ресурси на основі реальних потреб і специфіки гірських територій;

- класифікація територіальних громад гірських регіонів на просторові хаби-лідери та аутсайтери на основі диференціації їх внеску у формування туристичного збору за 2021–2024 роки, що дало змогу виявити нерівномірність інституційної та фінансової спроможності територій у межах одного регіону. Прикладне значення отриманих результатів полягає в обґрунтуванні стратегічних пріоритетів повоєнного розвитку, які базуються на конкурентних перевагах (бальнеологічний потенціал, логістична доступність; ефект агломерації тощо). Це дозволяє органам місцевого самоврядування формувати адресні стратегії управління, спрямовані на посилення економічної стійкості гірських територій та їх успішну реінтеграцію в оновлені туристичні мережі.

Повнота висвітлення наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях

Основні наукові положення, методичні розробки та висновки дисертаційної роботи повною мірою й послідовно висвітлено у 15 опублікованих працях. Серед них 12 статей у фахових виданнях України, з них 1 стаття у міжнародному виданні «Annals of Tourism Research», що індексується в НМБД Scopus, а також 2 публікації у матеріалах міжнародних науково-практичних конференцій. Опубліковані праці детально розкривають концепцію гуманітарно-економічного коридору, розроблені методичні підходи до оцінювання туристичного потенціалу та прикладні інструменти тактичного розвитку гірських громад, що повністю відповідає вимогам до апробації дисертаційних досліджень.

Здобувач виконав усі вимоги щодо кількості та обсягу публікацій основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності

За результатами перевірки дисертаційної роботи О. Ковалю та опублікованих за темою дослідження наукових праць не виявлено фактів академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації даних чи інших порушень принципів академічної доброчесності.

Відображені результати отримані особисто автором. У всіх інших випадках наводяться посилання на співавторів наукових публікацій та відповідні джерела, а також визначено особистий внесок автора в опублікованих у співавторстві працях.

Зауваження та дискусійні питання стосовно положень дисертації

Дисертаційна робота містить наукову і теоретичну новизну, має практичне значення та при цьому можна виділити декілька дискусійних моментів:

1. Автором на стор. 45-46 представлено таблиця 1.2, що відображає компаративний аналіз понятійного поля туристичної системи, що охоплює 12 базових термінів (від «туризму» до «туристичної системи»). У таблиці систематизовано зміст кожного поняття та визначено його похідні елементи, що дає змогу розмежувати суміжні економічні категорії й встановити між ними підпорядкованість. При цьому слід зазначити, що у графі «Етимологія поняття» автор переважно вмістив описові дефініції термінів замість розкриття їхнього безпосереднього походження. Також доцільно було б доповнити понятійне поле новітніми категоріями, такими, як «резилієнтність туристичної системи». Втім, це зауваження має уточнювальний характер і не зменшує загальної теоретичної цінності аналізу.

2. У підрозділі 2.1, у таблиці 2.3 "Критерії відбору показників для оцінювання розвитку туризму гірських територій" на сторінці 91 здобувачем систематизовано перелік із 8 методичних критеріїв відбору показників для оцінювання розвитку туризму гірських територій. Автор забезпечив валідність, надійність і доступність даних. Проте, стосовно змісту таблиці слід відзначити таке:

а) відсутність безпекового критерію (воєнні ризики), адже зважаючи на сучасні реалії, доцільно було б окремо виділити критерій «Врахування безпекових чинників та ризиків воєнного стану» (наприклад, безпечність території, наявність укриттів, близькість до кордону чи об'єктів критичної інфраструктури), адже цей параметр зараз є критичним саме для гірських та рекреаційних громад;

б) відсутність критерію екологічної та просторової ємності, адже з огляду на специфіку саме гірських територій (вразливість екосистем, наявність об'єктів ПЗФ), перелік варто було б доповнити критерієм «Екологічної / рекреаційної ємності», який дозволив би фіксувати граничне антропогенне та туристичне навантаження на гірські ландшафти;

в) відсутність критерію цифрової вимірюваності у системі критеріїв недостатньо відображає можливість збору сучасних цифрових даних, що є важливим для подолання проблеми відсутності офіційної статистики на рівні малих гірських територіальних громад.

3. У підрозділі 3.1 автором розроблено «Модель гуманітарно-економічного коридору туризму» (рис. 3.1, с. 133), яка достатньо наочно відображає просторовий перерозподіл туристичних потоків і функціональні напрями трансформації туризму в умовах сучасних викликів. Водночас її можна було б посилити шляхом включення блоку інституційно-правового регулювання, зокрема суб'єктів управління, таких як органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації, а також фінансово-кредитних механізмів, які забезпечують практичну реалізацію та підтримку перенаправлення відповідних ресурсних потоків. Крім того, у моделі Карпатський регіон узагальнено представлено як приймаючу територію, хоча гірські громади в межах цього регіону істотно відрізняються за рівнем інфраструктурної, транспортної, сервісної та екологічної спроможності. У зв'язку з цим доцільним вдається врахування в моделі обмежень туристичної ємності приймаючих територій, що дозволило б уникнути надмірного антропогенного, соціального та інфраструктурного навантаження на малі гірські територіальні громади.

4. У таблиці 3.7 (с. 141) представлено структурно-параметричну матрицю концептуальної моделі розвитку туризму в умовах воєнної трансформації, яка систематизує ключові компоненти моделі, їх теоретико-методологічний зміст, механізми реалізації та очікувані соціально-економічні ефекти. Позитивно слід

відзначити системність поданої матриці, зокрема поєднання цільових орієнтирів, просторової моделі, інструментарію реалізації та результативного блоку. Водночас окремі її положення є дискусійними. Так, у блоці «Інструментарій реалізації» основну увагу приділено грантовим програмам ЄС і туристичному збору, тоді як внутрішні механізми державної фінансової підтримки, зокрема пільгове кредитування, компенсаційні програми та гарантійні інструменти для туристичного бізнесу, розкрито недостатньо. Крім того, у «Просторовій моделі» передбачено концентрацію активності у відносно безпечних регіонах, однак доцільно було б чіткіше деталізувати показники гранично допустимого навантаження на інфраструктуру приймаючих територій.

5. Автором систематизовано критерії оцінювання напрямів стратегічного планування в межах інструменту «фільтр пріоритетності», зокрема, економічні, екологічні, соціальні та інвестиційні критерії (с. 146). Позитивно слід відзначити комплексність запропонованого підходу, оскільки він дає змогу враховувати не лише економічну результативність, а й екологічні, соціальні та інвестиційні наслідки реалізації стратегічних рішень. Водночас доцільним було б доповнити систему оцінювання окремою групою безпекових критеріїв або відповідними показниками, що враховують ризики воєнного стану, доступність укриттів, безпеку туристичної інфраструктури та логістичну доступність територій. Крім того, потребує додаткового пояснення процедура квантифікації та зважування критеріїв між собою, особливо у випадках, коли окремі параметри можуть вступати у суперечність, наприклад, економічна рентабельність і можливий негативний екологічний ефект.

Вказані зауваження не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи, мають дискусійний і рекомендаційний характер, а їх наявність свідчить про складність, актуальність і перспективність досліджуваної проблематики.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Ковалю Олександра Володимировича на тему «Розвиток туризму в соціально-економічній системі гірських територій України» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, яка розв'язує важливе науково-прикладне завдання щодо розвитку теоретичних, методичних та прикладних засад функціонування туризму як складової соціально-економічної системи гірських територій. Отримані здобувачем результати відзначаються високим ступенем наукової новизни, теоретичною і практичною цінністю, а також повнотою апробації у 15 опублікованих працях, у тому числі у виданні, що індексується у наукометричній базі Scopus.

За рівнем обґрунтованості наукових положень, практичною значущістю та дотриманням принципів академічної доброчесності дисертація повністю

відповідає чинним вимогам пп. 6, 7, 8, 9 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а її автор – Коваль Олександр Дмитрович – заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка».

Офіційний опонент:

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри туризму
та готельно-ресторанного бізнесу
Київського національного університету
технологій та дизайну

Олена СУЩЕНКО

